

ЧУТТЄВО-ЕМОЦІЙНИЙ АСПЕКТ ДИТЯЧОГО ІНТЕЛЕКТУ ЯК ПРОБЛЕМА ГУМАНІСТИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Тетяна ДОВГА (Кіровоград)

В статті проаналізовано праці педагогів-гуманістів XIX-XX століття з питань розвитку окремих аспектів дитячого інтелекту.

В статье проанализированы статьи педагогов-гуманистов XIX-XX века по вопросам развития отдельных аспектов детского интеллекта.

Ключові слова: дитячий інтелект, відчуття, чуттєвий інтелект, емоційний інтелект, педагоги-гуманісти.

Постановка проблеми. Проблема інтелекту викликає серйозні дискусії у наукових колах. Дослідники, що працюють у цій галузі, висловлюють прямо протилежні погляди на сутність інтелекту і шляхи його експериментального вивчення.

В останні роки в системі дошкільної та початкової освіти простежується пріоритетна увага до специфіки розвитку дитячого інтелекту, який у тісній єдності з емоційною сферою може забезпечити успішність будь-яких форм діяльності і особливо – навчальної.

Аналіз досліджень і публікацій. Різноманітні підходи до вирішення питань інтелекту знайшли своє втілення у працях провідних зарубіжних психологів Р. Кеттела, Г. Айзенка, Л. Терстоуна, Ч. Спірмена, Ж. Піаже, Д. Равена, Е. Торренса, Р. Стернберга та ін. У вітчизняній психології ХХ століття дослідження інтелекту розвивалися в різних напрямках: Б. Теплов, В. Небиліцин, Е. Голубева, В. Русалов, О. Тихомиров, М. Холодна, Я. Пономарьов. Проблемою розвитку інтелекту дітей займалися Г. Доман, В. Бехтерев, А. Зачиняєв, А. Лазурський, А. Нечаєв, І. Сікорський.

Серед західних вчених, які розробляли концепції емоційного інтелекту, були Д. Гоулмен, П. Саловей, Дж. Майер, Д. Карузо, Г. Гарднер, Р. Бар-Он, С. Хейн, Р. Купер, А. Саваф. В Україні теж з'явилися дослідження цього феномена та його функцій (Е. Носенко, Г. Березюк, О. Філатова, І. Філіппова).

Метою статті є аналіз праць педагогів-гуманістів ХІХ-ХХ століття з питань розвитку окремих аспектів дитячого інтелекту, а саме – чуттєво-емоційного, що слугує плідним підґрунтям для сучасних наукових досліджень у галузі дитячого інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Інтелект (від лат. intellectus – пізнання, розуміння, розум) – це суб'єктивна здатність живих істот здійснювати доцільно орієнтовану діяльність, що дає змогу особистості активно діяти в природному і соціальному оточенні.

Існують різноманітні підходи до класифікації інтелекту. Зокрема, індійський філософ Шрі Ауробіндо запропонував свою класифікацію розуму (інтелекту) людей: глобальний – автори релігій та ідеологій; осяяний – люди з мисленням на рівні інсайту; інтуїтивний – люди з високим рівнем передбачення; вищий – філософи, мислителі; звичайний – більшість із нас – звичайні люди.

Дослідник дитячого інтелекту Тоні Бьюзен розрізняє такі його різновиди: вербальний (словесний), логічний (числовий), конструктивний (просторовий), чуттєвий, кінестетичний (тілесний), творчий, особистісний, соціальний, духовний [2].

Низка психологічних досліджень присвячена аналізу окремих видів дитячого інтелекту, серед яких значне місце посідають дослідження чуттєвого та емоційного інтелекту. Актуальність його вивчення зумовлена тим, що емоційний інтелект є однією з головних складових у досягненні максимального успіху в житті та відчуття щастя. Якщо в ХХ столітті пріоритетним був логічний інтелект, то в ХХІ

столітті, коли процес глобалізації охопив усі сфери життя, актуальними стали чуттєвий та емоційний інтелект і пов'язані з ними форми практичного і творчого інтелекту.

Чуттєвий інтелект, на думку Т. Бьюзена, охоплює п'ять основних органів чуття: йдеться про зір, слух, нюх, смак, дотик. (Власне, їх можна розглядати і як п'ять самостійних видів інтелекту). До речі, видатні особистості в історії людства й люди з феноменальною пам'яттю мали чудово розвинене чуттєве мислення, яким уміло користувалися незалежно від сфери своїх інтересів. Вони також були здатні «змішувати» різні відчуття й могли сприймати на «смак» певний колір або «бачити» колір певного звуку [2].

Термін «емоційний інтелект» почали використовувати на початку 90-х років XX століття. Американські психологи П. Саловей і Дж. Майер застосували його для сукупності позначень ступеня розвитку таких людських якостей як самосвідомість, самоконтроль, мотивація, уміння ставити себе на місце інших людей, навички роботи з людьми, вміння налагоджувати взаєморозуміння з іншими. Найактивнішим популяризатором емоційного інтелекту вважається Д. Гоулмен, американський журналіст і психолог, який у книзі „Emotional Intelligence” на матеріалах психологічних досліджень і опитувань довів, що успіх в житті залежить не стільки від логічного інтелекту – IQ, скільки від здібностей управляти своїми емоціями – EQ.

За Д. Гоулменом, емоційний інтелект - це здатність усвідомлювати власні почуття, почуття інших людей, мотивувати самого себе та інших, управляти емоціями як наодинці з самим собою, так і стосовно інших. Емоційний інтелект може допомогти людині в різних сферах життя. Наприклад, маючи розвинутий EQ, можна стати хорошим батьком чи матір'ю, чоловіком чи дружиною, досягти успіху у праці, особливо якщо йдеться про професійну або службову кар'єру [8].

В широкому розумінні *емоційний інтелект* трактується як здатність диференціювати позитивні і негативні почуття, а також знання про те, як змінити свій емоційний стан з негативного на позитивний. Емоційний інтелект – це, з одного боку, здатність розуміти, аналізувати і контролювати власні почуття та емоції, а з іншого – вміти відчувати, розуміти настрої оточення.

Людина може розпочати життя з високим рівнем емоційного інтелекту, але з часом він може знизитися, якщо особистість набуває згубних емоційних звичок у дитинстві в сім'ї, де її ображають і зневажають.

Компонентами емоційного інтелекту є знання й навички, які визначають як розумові здібності (здатність вирішувати задачі), і те, що може бути охарактеризоване як особливості особистості. До них

належать: пізнання власної особистості (розуміння власних емоцій, впевненість у собі, самоповага, самореалізація, незалежність), навички міжособистісного спілкування (міжособистісні взаємовідносини, соціальна відповідальність, співпереживання), здатність до адаптації (вирішення проблем, оцінка реальності, вміння пристосовуватись), управління стресовими ситуаціями (стійкість до стресу, імпульсивність, контроль), переважаючий настрій (щастя, оптимізм) [8].

На важливості розвитку чуттєвої сфери дитини наголошує у своїй праці «Еміль, або Про виховання» видатний французький філософ, мислитель, педагог Жан-Жак Руссо: «Дитина менша від дорослого і не має ні сили його, ні розуму, але бачить і чує вона так само добре, як дорослий, або майже так само. Смак у неї такий же чутливий, хоча і менш тонкий; вона так само добре розрізняє запахи, хоча й не виявляє такої ж чутливості. З усіх здібностей першими формуються й удосконалюються в нас почуття. Їх, виходить, слід перш за все розвивати; а між тим лише їх і забувають, ними й нехтують понад усе

Вправлятись у почуттях – означає не лише користуватись ними: це означає вчитися добре міркувати з їх допомогою, вчитися, так би мовити, відчувати; адже ми вміємо сприймати дотиком, бачити, чути лише так, як навчилися» [6, 157 – 158].

Відзначаючи вплив зовнішніх відчуттів на розумову діяльність людини, видатний українсько-російський вчений, педагог К. Д. Ушинський писав: «Вплив більшої чи меншої досконалості зовнішніх відчуттів на розумовий процес очевидний, так як ці відчуття постачають матеріал свідомості для всіх її розумових робіт. Чим сильніші, тобто розбірливіші, наші зовнішні відчуття, тобто чим більше здатен зір розрізняти тонкі відтінки кольорів, а слух – тонкі переливи звуків, тим багатший матеріал дадуть вони свідомості. Природжена особливість того чи іншого тілесного органу може, таким чином, здійснити дуже сильний вплив на розумову роботу свідомості, але й, водночас, свідомість, яка працює сильно в сфері відчуттів якогось одного органу чуття, може підсилити його природжену розбірливість» [7, 422].

Видатний педагог і громадський діяч Софія Федорівна Русова звертає увагу на можливості розвитку дитячих почуттів, серед яких пріоритетним, на її думку, є мистецтво. Зокрема, вона пише таке: «В школі дають матеріалу досить задля думки, задля праці розуму, але занадто мало поживи для почуття. Через це нові найкращі педагоги переносять вагу навчання трохи в інший бік, а саме – звертають найбільшу увагу на художні враження – художню літературу, музику, малювання, різьбярство, екскурсії в гарні місцевості і т.ін. Вони бачать в мистецтві найкращий засіб розвинути симпатичне уявлення, бо ніщо так, як мистецтво, не дає нам можливості зрозуміти другу людину. У росіян є

страшне прислів'я: чужа душа темна, як ніч, але воно правдиве: ми не знаємо чужої душі, тільки мистецтво дає нам змогу заглянути в чужу живу душу, пережити її горе, її радощі, мистецтво викликає в нас інтерес, зацікавлення до чужої людини і її духовного життя» [5, 147].

Наголошуючи на важливості розвитку інтелектуальної та чуттєвої сфери школяра, вітчизняний педагог В. О. Сухомлинський надавав першорядного значення засобам літературної творчості: «Багаторічний досвід переконав мене, що могутню силу, що стимулює мислення і пам'ять, покращує мозок, містить в собі поетичне слово – слово поезії, художнього твору, казки, народної пісні, легенди, прислів'я. Поетичне слово є, на моє тверде переконання, найбільш тонким і в той же час найбільш сильним дотиком до найтоншої тканини людського мозку – клітини кори півкуль головного мозку [4, 258 – 259].

Педагог і письменник називав поетичне слово еліксиром для дитячого мозку, повітрям для крил думки, був упевнений у тому, що воно не лише знімає втому, але й вливає у мозок дитини нову енергію думки, а поетична творчість здійснює неперевершений вплив на дитяче мислення і пам'ять: «Поетична творчість – тонка, вишукана, ніжна школа емоційного життя, в якому діти оволодівають азбукою почуттів, і якраз та обставина, що найтонші, найніжніші відтінки почуттів входять у дитячу свідомість через слово, живуть у слові, – саме ця обставина, як переконують тисячі спостережень, робить пам'ять дитини гнучкою, рухливою – мозок набуває здатності не лише зберігати, але й «видавати» – видавати «з розбором», з тонким відчуттям найбільш, здавалось би, непомітних відтінків слова. Поетична творчість, на моє тверде переконання, вчить мислити й тому покращує мозок, тим самим облагороджуючи його найніжніші, найчуттєвіші відділи.

Нарешті, поетичне слово і поетична творчість – як на мене, нічим не замінний психологічний засіб формування й розвитку емоційної пам'яті. Для недоумкуватих же та малоздібних дітей запам'ятовування почуттів і душевних станів – це, образно кажучи, ще один корінь, що живить логічну пам'ять» [4, 260].

На підтвердження думки Ж.-Ж. Руссо про те, що у дитини є лише два ясно окреслених душевних рухи – радість і печаль: вона сміється або плаче; середніх ланок для неї не існує; вона безупинно переходить від одного руху до іншого [6, 283], Василь Олександрович пропонує дітям оповідання, в якому він проникливо описує саме ці дві протилежні якості.

Відлітають лебеді

Осінній вечір. Сіло за гору сонечко. Навколо тихо-тихо. Коли це з-за лісу лунає тривожний крик: курли, курли... Високо в небі летить табун лебедів. Чого кричать так тривожно?

Здається, вони щось забирають із рідної землі. Пригадалась мені казка, що її розповідала бабуса: коли відлітають лебеді, вони своїми крильми сіють на землі печаль. Я вдивляюся в табун, що летить. На тонких лебединих крилах грають пурпурові відблиски вечірньої заграви. Хіба печаль пурпурова? Вона ж лазурова, бузкова, як високі могили в степу.

– А коли повертаються лебеді, що вони сіють крильми?

– Радість!

(В.Сухомлинський)

У В. О. Сухомлинського склалась спеціальна хрестоматія для впливу на емоційний світ недоумкуватих та малоздібних дітей. Це оповідання про горе й радощі, щастя спілкування й самотність, мужність та непримиренність до зла, людську гідність і право на недоторканість особистого духовного світу.

Вважаючи, що з інтелектуальною обмеженістю дитини завжди поєднується і злиденність емоційного життя сім'ї, педагог присвятив частину творів для дітей саме стосункам дитини з рідними, батьківській та материнській любові, наприклад:

Як їжачиха приголубила своїх дітей

У їжачихи було двоє їжачат. Мов клубочки кругленькі, з маленькими голочками. Одного разу покотилися клубочки поживи шукати. Котяться садом, котяться городом, аж бачать – зайчик. Їсть солодку морквинку. І їжаченятам захотілося моркви покуштувати. Ледве висунули маленькі голівки, а зайчик як крикне:

– Геть звідси, гидкі, колючі!

Прикотилися клубочки до матусі, плачуть.

– Чого ви плачете, дітки? – питає мати.

– Зайчик он каже, що ми гидкі, колючі, – плачуть їжаченята.

Їжачиха пригорнула маленьких, приголубила:

– Та хіба ж ви колючі, дітки мої ріднесенькі? – заспокоює вона. – Волоссячко у вас м'яке, як льон. Та ви ж пухкенькі, мов подушечки...

(В.Сухомлинський)

З В. О. Сухомлинським погоджується грузинський педагог Ш. О. Амонашвілі, який зазначає: «Кожен вірш, кожне оповідання – це згущення емоцій, переживання думок, закликів, попереджень. В це треба зануритись, треба перейнятися цим, а не розмірковувати, якої форми чи якого об'єму той чи інший витвір мистецтва, з чого він складається. Тепер я твердо дотримуюсь тієї думки, що духовний світ дитини може збагачуватись лише у тому випадку, якщо він поглине це багатство через дверцята своїх емоцій, через почуття переживання, співрадості, гордості, через пізнавальний інтерес» [1, 65].

Думка В. О. Сухомлинського про те, що «...одним з дуже важливих психологічних засобів покращення мозку є покращення здатності відчувати людину. Чим ближче приймає дитина до серця душевні стани іншої людини, тим більше розвивається його пам'ять і здатність згадувати те, що збереглося у пам'яті» [4, 261], знайшла своє продовження в педагогічних роздумах Шалви Олександровича Амонашвілі: «Отже як навчити людину – дитину, школяра – відчувати людину? Мені важко вказати на будь-який прийом, спосіб, метод, який допоможе вихователю вирішити це завдання. І взагалі я переконаний, що всілякий метод, спрямований на виховання глибинних особистісних рис, може ожити лише в строго визначеній формі спілкування. Схильний навіть говорити про закон взаємності, тобто стверджувати, що дар чуттєвості людини може народитись і розвиватись у дитині в міру того, як дорослі відчують його самого, як живуть самі, постійно виявляючи співчуття, співпереживання, співрадість, прагнення допомагати один одному» [1, 63].

Чуттєво-емоційний аспект інтелекту сприяє пристосуванню людини до оточуючого середовища, забезпечує розвиток орієнтувальних потреб особистості. Сучасний російський психолог Грімак Л. П., досліджуючи структуру орієнтувальних потреб, вважає, що «Орієнтування людини в суспільному, соціальному середовищі будується не лише на чисто інтелектуальній оцінці оточення; воно обов'язково включає емоційне ставлення до дійсності, в тому числі і емоційний відгук на стан іншої людини. Цікаво, що ця психічна якість може бути гарно розвинена навіть у людей зі зниженими розумовими здібностями і бути повністю відсутньою у видатних інтелектуалів. Саме вона допомагає зрозуміти, відчути стан іншої людини і тим самим полегшує виконання спільних дій. Таким чином, потреба в емоційному контакті з іншими людьми є важливою частиною орієнтувальних потреб. Вона не лише полегшує орієнтування в соціальному середовищі, але й дозволяє більш ефективно планувати й реалізувати повсякденну поведінку людини в суспільстві» [3, 157 - 158].

Висновки. Таким чином, праці педагогів-гуманістів XIX-XX століття та сучасних психологів слугують підґрунтям для подальших наукових досліджень дитячого інтелекту та переконують нас у необхідності розвитку його окремих аспектів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Амонашвили Ш. А. Психологические основы педагогики сотрудничества: Книга для учителя/ Ш. А. Амонашвили// К.: «Освіта», 1991. – 111с.
2. Бьюзен Тони. Умные родители – гениальный ребенок/Тони Бьюзен; [пер. с англ. С.Э.Борич]. – [3-е изд.]. – Минск: Попурри, 2009. – 472с.
3. Гримак Л. П. Резервы человеческой психики: Введение в психологию активности. – М.: Политиздат, 1987. – 286 с.

4. «Обережно: дитина!»: В. О. Сухомлинський про важких дітей: тематич. Зб. / упоряд. Т. В. Філімонова; за наук. ред. проф. О. В. Сухомлинської. – Луганськ: Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2008. – 264 с.

5. Русова С. Дошкільне виховання / Софія Русова // В кн.: Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 34-184.

6. Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или О воспитании / Ж.-Ж. Руссо // В кн.: Коменский Я. А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г. Педагогическое наследие / Сост. В. М. Кларин, А. Н. Джуринский. – М.: Педагогика, 1988 – С. 194-296.

7. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии / В кн. Педагогические сочинения: В 6 т. Т. 5/ Сост. С. Ф. Егоров. – М.: Педагогика, 1990. – 528с.

8. Філіппова І. Емоційний інтелект як засіб успішної самореалізації / І. Філіппова // Вопросы психологии. – 2007. – №4. – С. 68-79.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Довга Тетяна Яківна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки початкової освіти та соціальної педагогіки КДПУ ім. В. Винниченка.

Коло наукових інтересів: педагогічна майстерність, етика педагогічного спілкування, педагогічна іміджологія, педагогічний менеджмент.